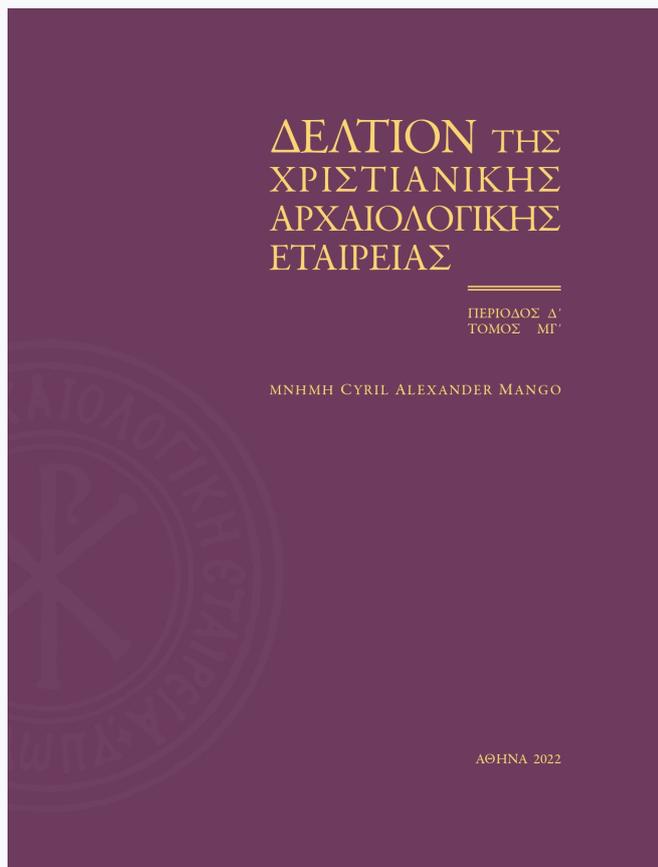

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 43 (2022)

Δελτίον ΧΑΕ 43 (2022), Περίοδος Δ'

Brigitte Pitarakis (ed.), İstanbul'dan Bizans'a. Yeniden Keşfin Yolları, 1800-1955 / From Istanbul to Byzantium. Paths to Rediscovery, 1800-1955

Ιωάννα ΜΠΙΘΑ (Ioanna BITHA)

doi: [10.12681/dchae.34412](https://doi.org/10.12681/dchae.34412)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΙΘΑ (Ioanna BITHA) Ι. (2023). Brigitte Pitarakis (ed.), İstanbul'dan Bizans'a. Yeniden Keşfin Yolları, 1800-1955 / From Istanbul to Byzantium. Paths to Rediscovery, 1800-1955. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 43, 443-449. <https://doi.org/10.12681/dchae.34412>

θέση των μνημείων και η θέση τους αποτυπώνεται σε ένα συνοπτικό χάρτη της περιοχής, όπου σημειώνεται η αντίστοιχη αρίθμηση. Κάθε λήμμα ξεκινά με μια εισαγωγική παράγραφο στην οποία συντίθενται οι γνωστές πληροφορίες για το μνημείο και η συνολική ιστορία του. Τα λήμματα περιλαμβάνουν οκτώ «στοιχεία» (Α-Η). Στο στοιχείο «Α» παρέχονται οι διοικητικές πληροφορίες αναγνώρισης του μνημείου, το σημερινό του όνομα, προηγούμενες ονομασίες ή τίτλοι, ένδειξη της νόμιμης ιδιοκτησίας του και της Μητροπόλης στην οποία ανήκει, καθώς και τα στοιχεία επικοινωνίας για επισκέψεις, εάν το μνημείο δεν είναι ελεύθερα επισκέψιμο. Τέλος, εμφανίζονται οι γεωγραφικές συντεταγμένες και το υψόμετρο πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Το στοιχείο «Β» αφορά το κτήριο όπου βρίσκονται οι τοιχογραφίες: αναφέρεται ο αρχιτεκτονικός τύπος, οι μετασκευές, η χρονολόγηση, η κατάσταση διατήρησης, οι διαστάσεις. Έμφαση δίνεται σε γλυπτικές διακοσμήσεις του κτηρίου και στη σχέση τους με τις τοιχογραφίες και τα ψηφιδωτά. Το στοιχείο «C» είναι αφιερωμένο στις τοιχογραφίες που περιγράφονται αναλυτικά με αναφορά του εικονογραφικού θέματος και παραπομπές στη βιβλιογραφία, ακολουθώντας την αρίθμηση στις κατόψεις και τις όψεις που συνοδεύουν κάθε λήμμα. Αν πρόκειται για αποκολλημένες τοιχογραφίες, υποδεικνύεται ο χώρος αποθήκευσής τους. Το στοιχείο «D» αφορά τη χρονολόγηση και περιλαμβάνει τις χρονολογικές προτάσεις που έχουν διατυπωθεί από προηγούμενους μελετητές και τον συντάκτη του λήμματος. Στο στοιχείο «E» παρέχονται σύντομες παρατηρήσεις σχετικά με την κατάσταση διατήρησης των τοιχογραφιών και αναφέρονται οι γνωστές αποκαταστάσεις. Στο στοιχείο «F» συγκεντρώνονται επιγραφές, ιστορικές πηγές, σχέδια και αναφορές κάθε άλλης γραπτής ή γραφικής πηγής, που είναι χρήσιμα στην ανασύνθεση της

ιστορίας των τοιχογραφιών. Τέλος, στο στοιχείο «G» αναφέρονται οι φωτογραφίες, οι χάρτες και τα υψόμετρα που συνοδεύουν το λήμμα, και στο «H» η βιβλιογραφία που είναι διαθέσιμη και χρησιμοποιείται για την ανίχνευση της ιστορίας του μνημείου που περιλαμβάνει και τις πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις.

Κάθε λήμμα συνοδεύεται από αρχιτεκτονικά σχέδια, στα οποία σημειώνονται οι διαδοχικές φάσεις της τοιχογράφησης και η θέση των τοιχογραφιών, ενώ η πλούσια εικονογράφηση με έγχρωμες και ασπρόμαυρες φωτογραφίες επιτρέπει στον σημερινό μελετητή να σχηματίσει σαφή εικόνα της πορείας που ακολούθησε η βυζαντινή ζωγραφική στην Καλαβρία μέσα από τα τοιχογραφικά σύνολα και τα σπαράγματα που τη συνθέτουν.

Η μεθοδική διερεύνηση και η συστηματική παρουσίαση των ιστορικών, αρχαιολογικών και καλλιτεχνικών δεδομένων, η προσεκτική ανάγνωση της εικονογραφίας και των πηγών, και η εξαντλητική κριτική αξιοποίηση της βιβλιογραφίας οδηγούν τον συγγραφέα σε μια αξιόλογη σύνθεση της ιστορίας της βυζαντινής ζωγραφικής στην Καλαβρία: από την επαρχιακή τέχνη των πρώτων αιώνων, στην άνθιση των ελληνικών μοναστηριών του δεύτερου μισού του 11ου και του 12ου αιώνα, και στην υποχώρηση της βυζαντινής τέχνης, που ακολούθησε.

Το βιβλίο του Lorenzo Riccardi, αποτέλεσμα αυστηρής επιστημονικής εργασίας και μόχθου, έρχεται να καλύψει με τρόπο ουσιαστικό ένα σημαντικό κενό της ιστορίας της τέχνης της Καλαβρίας και να αναδείξει τη βυζαντινή κληρονομιά της περιοχής.

ΜΑΡΙΑ ΚΑΖΑΝΑΚΗ-ΛΑΠΠΑ
Διευθύντρια Αρχαιοτήτων ε.π.
mlappa@hotmail.com

Brigitte Pitarakis (ed.), *İstanbul'dan Bizans'a. Yeniden Keşfin Yolları, 1800-1955 / From Istanbul to Byzantium. Paths to Rediscovery, 1800-1955*, Production eds Gülru Tanman and Emir Alışık, Catalogue exhibition: Suna and İnan Kıraç Foundation Pera Museum and Istanbul Research Institute, İstanbul, November 23, 2021 – March 6/13, 2022, İstanbul 2021, 650 σ. με έγχρωμες και ασπρόμαυρες εικόνες και αρχιτεκτονικά σχέδια εντός κειμένου, βιβλιογραφία στις σ. 636-649 και προέλευση φωτογραφιών στη σ. 650. 24×27,5 εκ. ISBN: 978-605-4642-07-7.

Η ΕΚΘΕΣΗ «FROM ISTANBUL TO BYZANTIUM. Paths to Rediscovery, 1800-1955» στο Suna and İnan Kıraç Foundation Pera Museum (Κωνσταντινούπολη, Νοέμβριος 2021

– Μάρτιος 2022) και ο δίγλωσσος, στα τουρκικά και αγγλικά, επιστημονικός κατάλογος με τις δεκατρείς μελέτες, επιπλέον των λημμάτων, που την συνόδευσε, εμπλουτίζει

τις γνώσεις μας για τη γένεση του επιστημονικού κλάδου των βυζαντινών σπουδών και ιδιαίτερα των σπουδών για την πρωτεύουσα πόλη του Βυζαντίου, την Κωνσταντινούπολη. Ο στόχος της έκθεσης αρχικά ήταν να πλαισιώσει το 24ο Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινών Σπουδών, που είχε προγραμματισθεί να πραγματοποιηθεί τον Αύγουστο 2021, αλλά δυσάρεστες εξελίξεις επέβαλαν την αλλαγή του χώρου και του χρόνου της πραγματοποίησής του. Ευτυχώς η σημαντική αυτή έκθεση ολοκληρώθηκε, έτυχε ευρείας δημοσιοποίησης και η προσέλευση του κωνσταντινοπολίτικου κοινού, ίσως και όχι μόνο, ήταν πολύ μεγάλη.

Μέσα από τις μελέτες και τα πληροφοριακά κείμενα των εκθεμάτων αποκαλύπτεται ο κεντρικός ρόλος που έπαιξαν στην ανακάλυψη του Βυζαντίου και την καθιέρωση της μελέτης της εποχής του ως μιας ιδιαίτερης και ξεχωριστής επιστήμης, και οι ιστορικοπολιτικές συνθήκες, αρχικά του κοσμοπολίτικου και χρηματοοικονομικού και στη συνέχεια του μεταβαλλόμενου προς το μεταμοντέρνο περιβάλλοντος της Κωνσταντινούπολης, κατά τον 19ο και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα και συγκεκριμένα έως το 1955, χρονιά που πραγματοποιήθηκε στην Πόλη το 10ο Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινών Σπουδών (15-21 Σεπτεμβρίου 1955), λίγες μέρες μετά τα τραγικά γεγονότα που έχουν καταγραφεί ως Σεπτεμβριανά (6-7 Σεπτεμβρίου 1955).

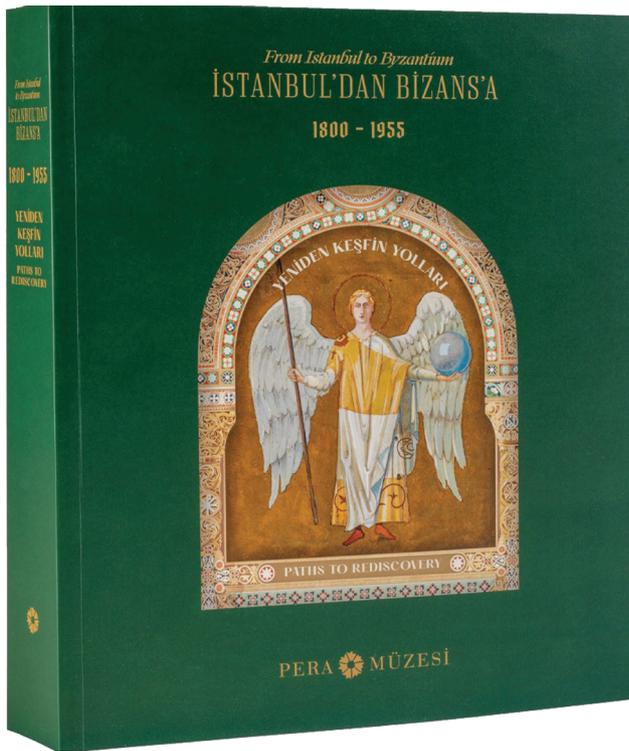
Ξεφυλλίζοντας και μόνο τον κατάλογο, αντιλαμβάνεται κανείς αμέσως το υπόβαθρο της σφαιρικής και βαθιάς έρευνας σε πολλά αρχεία, αποθήκες μουσείων και ιδιωτικές συλλογές. Η έκθεση είχε αφιερώσει τις εργασίες του Συμποσίου με τον τίτλο «Discovering Byzantium in Istanbul: Scholars, Institutions, and Challenges, 1800-1995», που πραγματοποιήθηκε με αφορμή τον εορτασμό των δέκα χρόνων λειτουργίας του Istanbul Research Institute στους χώρους του Suna and İnan Kıraç Foundation Pera Museum, στις 16-18 Νοεμβρίου 2017. Η θεματική του Συμποσίου οφείλεται σε μια ιδέα της δημιουργού και επιμελήτριας της έκθεσης, της κωνσταντινοπολίτισσας δρος Μπριζίτ Πιταράκη, και στη διοργάνωσή του συνέβαλε ο δρ Olivier Delouis, και οι δύο ερευνητές στο CNRS (<https://www.orient-mediterranee.com/IMG/pdf/byzantium-program-en-2-2.pdf>). Τα ομότιτλα *Πρακτικά* με τις δεκαπέντε μελέτες του Συμποσίου κυκλοφόρησαν πρόσφατα με την επιμέλεια των δύο ερευνητών (Istanbul Research Institute, Publications 48 / Symposium Series 3, Istanbul 2022, 399 σ. με ένθετες έγχρωμες και ασπρόμαυρες εικόνες και αρχιτεκτονικά σχέδια. ISBN 978-605-7125-3-3).

Ο τίτλος της έκθεσης «From Istanbul to Byzantium.

Paths to Rediscovery» μας προτρέπει να ακολουθήσουμε ατραπούς που θα μας οδηγήσουν από τη σύγχρονη Κωνσταντινούπολη – Istanbul / «εις την Πόλη», γνωστή επισήμως ως Kostantiniyye, έως την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, το 1922, στο Βυζάντιο.

Ο κατάλογος αρχίζει με τον πρόλογο των ιδρυτών του Μουσείου του Πέρα İnan και İpek Kıraç, «Examining Istanbul's Central Role in Shaping Byzantine Studies ...» (σ. 8-9) και συνεχίζεται με το εισαγωγικό κείμενο της επιμελήτριας και σταθερής συνεργάτιδας του Μουσείου, Brigitte Pitakakis, στο οποίο παρουσιάζεται η σύλληψη της ιδέας της έκθεσης και αναλύεται η δομή της, «From Istanbul to Byzantium: Paths to Rediscovery, 1800-1955» (σ. 10-17). Η θεματική της έκθεσης-καταλόγου αναπτύσσεται σε έξι ενότητες, οι οποίες αποτελούνται από αυτοτελείς μελέτες και από τα λήμματα των εκθεμάτων, όλα πλούσια τεκμηριωμένα με φωτογραφίες, σχέδια και πλούσιο βιβλιογραφικό υπομνηματισμό. Στους συγγραφείς των μελετών συγκαταλέγονται καθηγητές πανεπιστημίων και ερευνητές, οι οποίοι έχουν διεξάγει ενδελεχή έρευνα στα θέματα που παρουσιάζουν.

Η πρώτη ενότητα «Rewriting a Legend: The Sultan, His Foreign Rivals, and Byzantium» (σ. 18-141), θέτει το πλαίσιο εντός του οποίου θα αναπτυχθούν οι επόμενες πέντε ενότητες. Η ενότητα αυτή συνοδεύεται από δύο μελέτες. Στην πρώτη, Beatrice Daskas, «Aya Sofia Kibir Giamy Scheriffy: The Fossati Brothers, the Ottoman Capital and the “Superb Imperial Mosque of Hagia Sophia”» (σ. 20-39), παρουσιάζεται η προσπάθεια της ανάδειξης ενός ευρωπαϊκού προφίλ της αυτοκρατορίας, που ακολούθησε τη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε στην περιοχή κατά τον 19ο αιώνα, μέσω και της ανάδειξης –εκτός των άλλων– του ελληνοβυζαντινού παρελθόντος της (σ. 29, 44) –είναι η εποχή της έκδοσης των σχετικών διαταγμάτων Τανζιμάτ (1839 κ.ε.) και Χάττι-ι-Χουμαγιούν (1859). Ως λαμπρότερο παράδειγμα αναφέρεται η επιλογή του σουλτάνου Abdülmecid (βασ. 1839-1861) να ανακαινίσει και να αποκαλύψει τον θησαυρό του αρχιτεκτονήματος της Αγίας Σοφίας το 1847. Για να το επιτύχει κάλεσε τους αδελφούς Gaspare και Giuseppe Fossati [ο Gaspare είχε αποκτήσει ένα πολύ καλό όνομα από τη δραστηριότητά του στη Ρωσία και αργότερα (1841 κ.ε.) μαζί με τον Giuseppe στην οικοδόμηση σημαντικών κτηρίων στην Κωνσταντινούπολη] να αναλάβουν το έργο. Η εργασία τους παρουσιάζεται αναλυτικά με αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις, σχέδια διακοσμητικών και παραστάσεων από το πλουσιότερο αρχείο τους που απόκειται στην Ελβετία, από τα οποία ορισμένα

αποτελούν τις μοναδικές μαρτυρίες από τις αποκαλυφθείσες κατά τις εργασίες εικονιστικές διακοσμήσεις. Ο σουλτάνος παρακολουθούσε εκ του σύνεγγυς τις εργασίες αποκάλυψης θαυμάζοντας τα ψηφιδωτά, τα οποία στη συνέχεια καλύφθηκαν παρά τις αντίθετες αιτιάσεις των Fossati (σ. 35, 39). Στη δεύτερη μελέτη, Ceren Abi, «Byzantine Archaeology during the First World War and the Allied Occupation (1914-1923): Destruction, Exploration, and Protection» (σ. 40-55), παρουσιάζεται η ανάπτυξη του επιστημονικού ενδιαφέροντος για το Βυζάντιο τόσο από τους Οθωμανούς όσο και από τις συμμαχικές δυνάμεις, κατά την τετραετή κατοχή της Κωνσταντινούπολης (1918-1923) μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Πλούσια υπομνηματισμένη, αναλύεται η αλλαγή στον συσχετισμό των συμμάχων, παλαιών και νέων, με τους Οθωμανούς, με αποτέλεσμα την άμεση αναχώρηση των παλαιών μελετητών (τάγμα των Ασομψιονιστών και Ρώσοι, σ. 43). Παρουσιάζονται οι αρχαιολογικές έρευνες των συμμαχικών δυνάμεων κατοχής, μεταξύ αυτών και των Ελλήνων (σ. 54), που πραγματοποιούνται στον δημιουργούμενο νέο πολεοδομικό ιστό της πόλης, αποτέλεσμα των έργων ανοικοδόμησης ή και των φυσικών καταστροφών που αποκάλυψαν σημαντικά κατάλοιπα του βυζαντινού παρελθόντος. Επακόλουθο αυτών ήταν η καταγραφή, τεκμηρίωση, προστασία και αποτροπή ή διακανονισμός της διαφυγής των ευρημάτων εκτός της αυτοκρατορίας.

Τις εισαγωγικές αυτές μελέτες τεκμηριώνουν 43 εκθέματα (σ. 57-144), κατανεμημένα ανά ενότητες που φέρουν τους τίτλους: «Hagia Sophia: The Showcase of an Empire. Imperial Splendor and Eclectic Taste» (έργα των Fossati, αριθ. καταλ. και εικ. 1-8) και «Western Architects and Byzantine Ornaments» (πρώτες εκδόσεις: αριθ. καταλ. και εικ. 9, 10). Ακολουθεί μια ομάδα εκθεμάτων που σχετίζονται με τις αρχαιολογικές δραστηριότητες της ξένης παρουσίας στην Κωνσταντινούπολη: τη βρετανική γύρω από τον δελφικό τρικάρηνο όφι και τους οβελίσκους: «British Lure for Byzantium. The aftermaths of the Crimean War (1853-1856)» (αριθ. καταλ. και εικ. 11-13)· την αρχή της σημαντικής γερμανικής παρουσίας στον εκμνηστερισμό της Πόλης: «Wilhelm II (r. 1888-1918). Orienspolitik, and Byzantium. Linking East and West: The Berlin Baghdad Railway Project» (αριθ. καταλ. και εικ. 14-20) και τη συμβολή του Theodore Wiegand στον συνδυασμό των έργων ανοικοδόμησης με αρχαιολογικές αποκαλύψεις «Archaeologists. Architects, Military Officers: The Germans in Constantinople» (αριθ. καταλ. και εικ. 21-23)· τη ρωσική παρουσία με την ίδρυση το 1895 του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου και την καταλυτική παρουσία των Nikodim Kondakov και Fedor Uspensky στις ανασκαφές στη μονή Στουδίου αλλά και αλλού: «Russian diplomacy and Byzantine Archaeology in Constantinople: Before World War I» (αριθ. καταλ. και εικ. 24-37), και τη γαλλική με τις ανασκαφές από τον στρατό στο συγκρότημα των Μαγγάνων και στον ναό του Προδρόμου στο Έβδομον: «French Army and Byzantine Archaeology under the Allied Occupation of Constantinople. The Army» (αριθ. καταλ. και εικ. 38-40), «The Mangana Area» (αριθ. καταλ. και εικ. 41, 42) και «The Byzantine Hebdomon» (αριθ. καταλ. και εικ. 43)].

Η δεύτερη ενότητα, «Antiquarism, Orientalism, or Byzantinism?: Passionate Minds and Intellectual Curiosity in Late Ottoman Istanbul» (σ. 142-255), αφιερώνεται στους πρώτους, μετά τους αρχαιο/ιστοριοδίφες και τους οριενταλιστές, ερευνητές του Βυζαντίου που δραστηριοποιούνται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Είναι η εποχή που η επιστημονική προσέγγιση του Βυζαντίου έχει ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται έντονα. Αρχίζουν οι πρώτες επιστημονικές καταγραφές και αποτυπώσεις, και οι πρώτες οργανωμένες ανασκαφές. Σε αυτή την περίοδο εντάσσεται η έρευνα του αστρονόμου Ευγενίου Αντωνιάδη, γνωστού από τις μελέτες του για τον πλανήτη Άρη, σχετικά την επίδραση του φωτός στην Αγία Σοφία σε σχέση με την αρχιτεκτονική της (σ. 150).

Την ενότητα αυτή υποστηρίζουν τρεις μελέτες. Οι δύο πρώτες αναφέρονται στο ερευνητικό περιβάλλον των πολυμαθών, οθωμανών υπηκόων και μη, που συνέβαλαν στην αναζήτηση και τεκμηρίωση του Βυζαντίου με την ίδρυση σχετικών συλλόγων (π.χ. *Société des amis de Stamboul*, 1911), με τη συγγραφή βιβλίων και επιφυλλίδων, ακόμα και με τη διενέργεια ανασκαφών και τον εμπλουτισμό των αρχαιολογικών συλλογών: Firuzan Melike Sümertaş, «Fellow-Citizens around a Shared Heritage: Tradition, Erudition, and Cultural Interchange in Late Ottoman Istanbul» (σ. 145-163) και Mertkan Karaca, «Writing the Byzantine Past, Reconfiguring the Ottoman Present: Byzantine Art in the Late Ottoman Art Historiography» (σ. 164-177). Στις μελέτες αυτές επισημαίνεται αρχικά η συμβολή των Ελλήνων, κατοίκων του οθωμανικού κράτους, στην εισαγωγή των ιδεωδών του Διαφωτισμού στην αυτοκρατορία (σ. 147) και ιδιαίτερα του πατριάρχη Κωνσταντίου Α΄ (πατριάρχ. 1830-1834) και του Σκαρλάτου Βυζάντιου (1797-1878) στη σύνταξη της τοπογραφίας της Κωνσταντινούπολης (σ. 147-151, 167). Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στο έργο του γιατρού στο Μπαλουκλί με την περιπετειώδη ζωή Αλέξανδρου Πασπάτη (1814-1891), του οποίου το έργο βασιζόταν στην επιτόπια έρευνα και τη σχεδιαστική αποτύπωση των μνημείων· οι γνώσεις του Πασπάτη τον κατέστησαν συνοδοιπόρο σπουδαιών αρχαιολόγων (σ. 151-157) και το έργο του ακολουθήθηκε από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο (έτος ίδρυσης 1861, έτος πρώτου τεύχους του περιοδικού του, με τίτλο *Σύγγραμμα Περιοδικόν*, 1864). Η συμμετοχή του Πασπάτη στον Σύλλογο, στα μέλη του οποίου συναριθμούσαν ελληνικά και ξένα ονόματα της τοπικής διανοήσης και επιστημόνων, ήταν σημαντική (σ. 157-163). Τα συγγράμματά του μεταφράστηκαν στα τουρκικά μαζί με άλλα, κυρίως ελλήνων συγγραφέων, π.χ. του Φαρδή και του Κωνσταντινίδη, αλλά και συγγραφέων άλλων εθνοτήτων που διαβιούσαν στην Κωνσταντινούπολη, καταδεικνύοντας το ιδιαίτερο και συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον μεταξύ των διανοουμένων (σ. 167-169). Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στα έργα των Philipp Anton Dethier (1803-1881) και Andreas David Mordtmann (1811-1879), αλλά και στα έργα Οθωμανών, όπως του Celal Esad (1875-1971) και ιδιαίτερα του Ahmet Tefik (1881-1937), ο οποίος μαζί με τον Münir Mazhar (1891-1973) με αφετηρία τη μονή της Χώρας, εξήρε τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής τέχνης, δηλαδή την αρχαιοελληνική κληρονομιά της, τη δημιουργικότητα και τη συνεχή ανανέωσή της, τονίζοντας παράλληλα τον ανατολικό χαρακτήρα της, με αποτέλεσμα να θεωρείται αυτονόητη η υιοθέτησή της από την οθωμανική αυτοκρατορία, τη διάδοχο του Βυζαντίου (σ. 169-175).

Η τρίτη μελέτη αφορά στη διερεύνηση της ενδιαφέρουσας αρχιτεκτονικής ιστορίας του ναού του Αγίου Βενεδίκτου στον Γαλατά/Πέρα (περιοχή Karaköy), που ανήκει σήμερα στη μονή του τάγματος των γάλλων Λαζαριστών (Vicentians), αποδίδοντας την αρχική κατασκευή του γύρω στο 1300 ως σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού αφιερωμένου στην Παναγία στο *Lagirio*: Philipp Niewöhner, «The Discovery of Byzantine Galata: The Case of St. Benoît» (σ. 178-191).

Τις τρεις μελέτες τεκμηριώνουν 22 εκθέματα (σ. 192-255), καταναμμένα σε αναλυτικές ενότητες που φέρουν τους τίτλους: «From Western Travellers's Legacy to a Growing Local Curiosity» (αριθ. καταλ. και εικ. 44-47), «Société des Amis de Stamboul: Scientific Popularization of Byzantium» (αριθ. καταλ. και εικ. 48, 49), «Polymaths and Learning in a Multi-Cultural Society, 1830s-1890s» με τις υποενότητες: «A Statesman and Diplomat», που αναφέρεται στον Αλέξανδρο Καραθεοδωρή πασά, 1833-1906 (αριθ. καταλ. και εικ. 50), «An Antiquarian Orientalist», που αναφέρεται στον Andreas David Mordtmann, 1811-1879 (αριθ. καταλ. και εικ. 51, 52), «Antiquarians, Collectors, and Explorers of Byzantine Topography», στο οποίο παρουσιάζονται οι σημαντικότερες εκδόσεις για την Κωνσταντινούπολη, από τον Pierre Gilles το 1561 έως τα τέλη του 19ου αιώνα (αριθ. καταλ. και εικ. 53-58), και τα τυπογραφεία, «“Grand Rue de Pera”. A Window for Multicultural Publishing Houses: Testimony of the Otto Keil Printhouse» (αριθ. καταλ. και εικ. 59-61)] και «The Turkish Audience, 1900s-1910s» (αριθ. καταλ. και εικ. 62-64). Ειδική ενότητα αφιερώνεται στον αστρονόμο Ευγένιο Αντωνιάδη (1870-1944) και τις αναλυτικές μελέτες του για τον φωτισμό και την αρχιτεκτονική της Αγίας Σοφίας (1905 και 1907-1909), το έργο του, μάλιστα, οπτικοποιείται σε ένα 3-D animation από τον A. Tayfun Öner, «An Astronomer in Hagia Sophia» (αριθ. καταλ. και εικ. 65, 66).

Η τρίτη ενότητα αναφέρεται στη δημιουργία των αρχαιολογικών μουσείων στην Κωνσταντινούπολη, «Museum of an Empire and a Young Republic» (σ. 256-333). Το θέμα αναλύεται εκτενώς στη μελέτη του Edhem Eldem, «Byzantium in Istanbul: The Byzantine Collections of the Istanbul Archaeological Museums» (σ. 258-273), στην οποία παρουσιάζεται η πορεία της οργάνωσης των βυζαντινών ευρημάτων στα μουσεία και σημαίνεται η καθοριστική συμβολή του διευθυντή Osman Hamdi Bey (διευθ. 1881-1910) (σ. 263) αλλά και των διαδόχων του, του αδελφού του Halil Edhem Bey και των επομένων, στην οργάνωση του Αρχαιολογικού Μουσείου, –στο οποίο τα βυζαντινά

ευρήματα εκτίθεντο σε ιδιαίτερη πτέρυγα-, στην έκδοση καταλόγων, στις διεθνείς συνεργασίες όλα αυτά τα στοιχεία εγγράφονται στο πλαίσιο του εκμοντερνισμού του κράτους.

Δεκαεννιά εκθέματα τεκμηριώνουν αυτή την ενότητα (σ. 274-333), καταναμημένα στις εξής υποενότητες: «Evolution of the Imperial Museum» (αριθ. καταλ. και εικ. 67-70), «Early Collections and Treasures of an Empire» (αριθ. καταλ. και εικ. 71-74) και «Private Gifts to the Museum» (αριθ. καταλ. και εικ. 75-79), στις οποίες παρουσιάζονται ενδεικτικά δείγματα της γλυπτικής, της μεταλλοτεχνίας και της κεραμικής, και τέλος «Ottoman Diplomacy and Osman Hamdi Bey's International Scholarly Networks» (αριθ. καταλ. και εικ. 80). Ακολούθως παρουσιάζεται η δημιουργία της αρχαιολογικής βιβλιοθήκης του μουσείου και οι σπάνιες εκδόσεις της, «Formation of the Museum Library. Interior Views and Treasures of the Library» (αριθ. καταλ. και εικ. 81-83) και «Rare Books» (αριθ. καταλ. και εικ. 84, 85), και η συμβολή του μουσείου στην προαγωγή της μελέτης της βυζαντινής Κωνσταντινούπολης, «The Imperial Museum's Early Contribution to Byzantine Archaeology in Istanbul. The Golden Gate: A Cross-Cultural Landmark» (αριθ. καταλ. και εικ. 86-88) και ειδικότερα στα κεραμικά, στα οποία είναι αφιερωμένο αυτοτελές κτήριο στο Αρχαιολογικό Μουσείο, «Pioneering Interest in Byzantine Glazed Ceramics» (αριθ. καταλ. και εικ. 89-96).

Στην τέταρτη ενότητα, με τον τίτλο «Byzantium Reframed: New Urbanism in an Old City» (σ. 334-457), εξετάζονται οι νέες συνθήκες μετασχηματισμού της οθωμανικής πόλης σε μια σύγχρονη, προσανατολισμένη σε δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, με δημόσια έργα μεγίστης έκτασης, όπως ο σχεδιασμός του σιδηροδρόμου Βερολίνο-Κωνσταντινούπολη-Βαγδάτη και οι επακόλουθες μεγάλες ανασκαφικές εργασίες που αποκάλυψαν τον βυζαντινό θησαυρό της Πόλης, κρυμμένο καλά στα χώματά της, ο οποίος όμως δεν ευτύχησε να αναδειχθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του, αλλά θυσιάστηκε στον βωμό της ανάπτυξης της και της μετατροπής της σε ένα σύγχρονο μητροπολιτικό κέντρο. Σε αυτό συνέβαλε επίσης η μεγάλη φωτιά που ξέσπασε το 1912 και κατέστρεψε τα ξύλινα σπίτια γύρω από την Αγία Σοφία, καταστροφή η οποία όμως επέτρεψε τη δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου στην περιοχή. Τα θέματα αυτά αναλύονται διεξοδικά στη μελέτη της Pinar Aykas, «From the "Quartier Incendie" to an "Archaeological Park": An Early Urban Archaeological Conservation Experience in the Sultanahmet District (1912-1953)» (σ. 336-359) και στη μελέτη του Kerim Altuğ, «The

Rediscovery of Byzantium in Newspapers during the Construction of Istanbul (1913-1960)» (σ. 360-389).

Τριάντα εκθέματα τεκμηριώνουν την παραπάνω θεματική, τα οποία καταναμημένα ως εξής: «Byzantium and Natural Disasters in Late Ottoman Istanbul», όπου παρουσιάζεται αρχικά ο λογοθέτης Αριστάκης, ο οποίος συνέταξε, κατά παραγγελία του σουλτάνου Abdülhamid (βασ. 1876-1909), μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1894, κατάλογο των φυσικών καταστροφών από τον 5ο αιώνα έως το 1912 (σ. 392-393): στη συνέχεια αναφέρονται οι συνέπειες της πυροκαγιάς, «Firemen and Fire-Watch Tower» (αριθ. καταλ. και εικ. 97, 98) και τα μνημεία που αποκαλύφθηκαν, «Byzantine Monuments, City Fabric, and Archaeology: The Impact of the Fires» (αριθ. καταλ. και εικ. 99, 100), και τέλος ακολουθεί η παρουσίαση των μνημείων που αναδείχθηκαν: η μονή του Μυρταλαίου, «Bodrum Camii» (αριθ. καταλ. και εικ. 101, 102), η μονή του Κωνσταντίνου Λιβός με τα ευρήματά της, «Fenari İsa Camii» (αριθ. καταλ. και εικ. 103-106), και αντίστοιχα του ρειπωμένου ναού του «Karagümrük-Odalar Camii» (αριθ. καταλ. και εικ. 107-112). Ακολουθεί η ενότητα των «Constructors, Urban Planners, Archaeologists» αρχικά παρουσιάζονται τα έργα που έγιναν στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, «Late Nineteenth-Early Twentieth Century», η αποκάλυψη των τειχών στον Γαλατά και κατά μήκος της ακτής του Μαριμαρά, η αποκάλυψη της θέσης της Μέσης οδού και της εκτός των τειχών περιοχής του Εβδόμου: «Galata Walls» (αριθ. καταλ. και εικ. 113, 114), «The Railway along the Marmara Sea Shore: A New Frame for the Sea Walls» (αριθ. καταλ. και εικ. 115-117), «Axis from Hagia Sophia to Beyazit» (αριθ. καταλ. και εικ. 118-121) και «Hebdomon (Bakırköy-Ataköy)» (αριθ. καταλ. και εικ. 122). Ακολουθούν τα έργα της περιόδου 1940-1960, που έγιναν μέσα στην Κωνσταντινούπολη: στον φόρο του Θεοδοσίου «Istanbul University, Beyazit Campus, 1940s» (αριθ. καταλ. και εικ. 123-125), στην περιοχή της ακρόπολης «Güllhane Area, 1950s» (αριθ. καταλ. και εικ. 126) και, τέλος, στον λόφο του Ζεύγματος, «Unkapanı: Byzantine Zeugma, 1960s» (αριθ. καταλ. και εικ. 127). Όλα τα ευρήματα που ήρθαν στο φως, απόκεινται στο Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η πέμπτη ενότητα είναι αφιερωμένη στους μελετητές ενός αναδυόμενου επιστημονικού κλάδου, «Trailblazers of an Emerging Discipline» (σ. 458-575). Παρουσιάζεται η «επική» εποχή της αποκάλυψης του Βυζαντίου, όπως καταγράφηκε και τεκμηριώθηκε από εμπνευσμένους και πρωτοπόρους θιασώτες και μελετητές του. Καθηγητές

με κλασικές σπουδές, εργαζόμενοι στα ξένα σχολεία της Πόλης, διπλωμάτες, νέοι επιστήμονες-καθηγητές στο Πανεπιστήμιο της Πόλης ανέλαβαν με ενθουσιώδη –σχεδόν ιεραποστολική– ορμή να διασώσουν και να καταγράψουν τα πάντα σε μια πόλη που ήταν όλη μια ανοιχτή πληγή, ένα φρενήρες εργοτάξιο. Το θέμα αναπτύσσεται σε τρεις μελέτες. Ο Jean-Michel Spieser στη μελέτη του «Considering Byzantium: From Seventeenth-Century Scholars to Twentieth-Century Academics» (σ. 460-473), παρουσιάζει το έργο των πρώτων μελετητών αρχίζοντας από τον Ιερώνυμο Βολφ το 1568 και τους γάλλους μελετητές του 17ου αιώνα, και συνεχίζει με τη μεγάλη ανάπτυξη που έλαβαν οι βυζαντινές σπουδές, πρωτίστως, στη Γαλλία, στις γερμανόφωνες περιοχές και στη Ρωσία. Η Elena N. Boeck με τη μελέτη της «Mosaics and Mavericks: Nikodim Kondakov's Pioneering Studies of the Chora (1880-1886)» (σ. 474-485), παρουσιάζει την πρωτοποριακή συνεργασία του Κοντακόφ με τον γάλλο φωτογράφο Jean Xavier Raoult για τη μονή της Χώρας (1884), πριν ακόμα την ίδρυση του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Τέλος, ο Jonathan Bardill με τη μελέτη του «Ernest Mamboury's Contribution to the Archaeology of Byzantine Constantinople» (σ. 486-511) εκθέτει τη συμβολή του ελβετού καλλιτέχνη Ernest Louis Emile Mamboury (1878-1953 –στην Κωνσταντινούπολη από το 1909) στη μελέτη της βυζαντινής Κωνσταντινούπολης. Με θητεία στην Καππαδοκία, ως συνεργάτης του ιησούτη ιερέα Guillaume de Jerphanion, αποτύπωσε και σχεδίασε πολλά μνημεία της Πόλης, που εμπλούτισαν διάφορες επιστημονικές δημοσιεύσεις, π.χ. μαζί με τον Robert Dumangel (σ. 509-511) ή ακόμα αναμένουν τη μετά τον θάνατό του δημοσίευσή τους. Τα κατάλοιπα του Mamboury κληροδοτήθηκαν στον Cyril Mango, ο οποίος τα κατέθεσε στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (σ. 509), ενώ οι σημειώσεις του για τα πηλίνα σφραγίσματα δημοσιεύθηκαν το 2004 από τον συγγραφέα της μελέτης J. Bardill.

Είκοσι έξι εκθέματα τεκμηριώνουν την ενότητα αυτή κατανεμημένα σε υποενότητες. Στην πρώτη, «Architects, Photographers, and Scholars: A Close Collaboration» (αριθ. καταλ. και εικ. 128-130), η Ιωάννα Ράπτη παρουσιάζει τις κωνσταντινοπολίτινες εργασίες των Jean Ebersolt και Adolphe Thiers (1913) και το πλούσιο Αρχείο Gabriel Millet (σ. 514-535). Στη δεύτερη, «Birth of “Modern” Archaeology in Istanbul, Late 1920's – Late 1930s: A Multi-National Framework» (αριθ. καταλ. και εικ. 131-133), παρουσιάζονται ενδεικτικά φωτογραφίες από τις ανασκαφές. Στις υποενότητες που ακολουθούν, ιδιαίτερο αφιέρωμα γίνεται στη συλλογή των κεραμικών και τη μελέτη τους, προϊόντα των διενεργούμενων ανασκαφών

αυτή την περίοδο: «Ceramic Studies: A New Field of Byzantinology. Byzantine Glazed Ceramics of Constantinople» / «Excavations at the Great Palace» (αριθ. καταλ. και εικ. 134, 135), «Hippodrome Excavations» (αριθ. καταλ. και εικ. 136-141) και «Polychrome Tiles: The Excavation of Topkapi Palace Basilica, 1937» (αριθ. καταλ. και εικ. 142-145). Ακολουθούν οι μνημειώδεις λεπτομερειακοί τοπογραφικοί-αρχαιολογικοί χάρτες της Κωνσταντινούπολης και των χερσαίων τειχών της από τον Μιλτιάδη Ισαάκ Νομίδα, «Topographic Maps in the 1930s-1940s: Miltiadis Isaak Nomidis (MISN)» (αριθ. καταλ. και εικ. 146, 147) – σημειώνεται ότι μέρος του αρχείου του απόκειται στο Κέντρον Ερεΰνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών. Τελευταία παρουσιάζεται, κυρίως, η συλλογή του καθηγητή Semavi Eyice (1922-2018), δηλ. βιβλία και αναμνηστικά από το 10ο Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινών Σπουδών, που πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1955, «Semavi Eyice, His Predecessors, and the International Byzantine Congress of 1955» (αριθ. καταλ. και εικ. 148-154).

Η τελευταία, έκτη, ενότητα αφιερώνεται στην απήχηση που είχε η επανανακάλυψη του Βυζαντίου στον χώρο του πολιτισμού (θέατρο – τέχνες – αρχιτεκτονική – ζωγραφική – διακοσμητικές τέχνες), τόσο στην Κωνσταντινούπολη, όσο και στη δυτική Ευρώπη: «Byzantium Restaged: Scholars, Artists, and Creative Connections» (σ. 576-635), με δύο μελέτες: η πρώτη από την Barbara Bessac, «Stage Crafts and the Art of Performing Byzantium in Fin-De-Siècle Paris and London» (σ. 578-587), και η δεύτερη από τον Rémi Labrusse, «Byzantine Modernism: An Account of the First International Exhibition of Byzantine Art in Paris, 1931» (σ. 588-597). Η εποχή αυτή συνέπεσε με την ίδρυση του Βυζαντινού Ινστιτούτου της Αμερικής, που είχε γραφεία στο Παρίσι και στην Κωνσταντινούπολη (1930), από τον Thomas Whittemore (1871-1950), ο οποίος, με τη διορατική απόφαση του Mustafa Kemal Atatürk να χαρακτηριστεί η Αγία Σοφία ως μουσείο, άρχισε την συντήρηση των ψηφιδωτών της (1931 κ.ε.) και αργότερα των ψηφιδωτών και των τοιχογραφιών της μονής της Χώρας (1948 κ.ε.), αποκαλύπτοντας έργα υψίστης τέχνης, μνημεία αναφοράς για την τέχνη και τον βυζαντινό πολιτισμό, προάγοντας παράλληλα την επιστημονική μελέτη και ανάδειξή τους.

Τα παραπάνω τεκμηριώνονται με επιχρωματισμένα σχέδια, χάρτες, φωτογραφίες και πίνακες ζωγραφικής σε ψευδοψηφιδωτή τεχντροπία, ομαδοποιημένα ως εξής: «Books, Architects, and Artistic Creation. Alexandre Raymond (Constantinople 1872 – Colombes 1941): Architect

and Orientalism» (αριθ. καταλ. και εικ. 155-160), «Neo-Byzantine Architecture and Modernism» (αριθ. καταλ. και εικ. 161, 162), «Thomas Whittemore and The Byzantine Institute of America» (αριθ. καταλ. και εικ. 163-170) και «Byzantium and Modernism in Istanbul» (αριθ. καταλ. και εικ. 171-176).

Κάθε εποχή γράφει την ιστορία της. Και αυτή η έκθεση πιστεύω ότι άφησε το δικό της στίγμα στην Κωνσταντινούπολη του 21ου αιώνα, με την εξαντλητική, αναλυτική, πλούσια επιστημονικά τεκμηριωμένη, βιβλιογραφικά και εικονογραφικά, θεματική της. Η συρροή των επισκεπτών της, όπως και στις προηγούμενες συναφείς εκθέσεις που με μεγάλη διορατικότητα, σοβαρότητα και επιστημοσύνη πραγματοποιούν οι συνεργάτες του Μουσείου του Πέρα και του Ινστιτούτου του ιδρύματος της οικογένειας Κίρας, αποδεικνύει ότι το ενδιαφέρον για την επιστημονική αναζήτηση του βυζαντινού παρελθόντος της Κωνσταντινούπολης είναι πάντα ζωντανό, όπως ήταν τον 19ο αιώνα. Οι εξειδικευμένες μελέτες και τα εκθέματα όχι μόνο αντιπροσωπεύουν ένα υλικό πολυσχιδές και πολύμορφο, αλλά παρουσιάζουν μια εναργή και «ανήσυχη» κοινωνία πολυμαθών επιστημόνων που αναζητούσαν το Βυζάντιο, μέσα σε ένα φαντασιακό περιβάλλον κληρονόμων και διαδόχων του. Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά και καίρια συμβολή των Ελλήνων/Ρωμιών σε αυτή την προσπάθεια, στο ευρύτερο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο της οποίας μπορεί να ενταχθούν οι έρευνες και η κατάρτιση των συλλογών της Χριστιανικής Αρχαιολο-

γικής Εταιρείας (έτος ίδρυσης 1884) από τον ιδρυτή της Γεώργιο Λαμπάκη (1854-1914), δρ. θεολόγο, υφηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίες προήλθαν από τις στοχευμένες περιηγήσεις του τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Θράκη και τη Μικρά Ασία (<https://www.aol.org/georgios-byzantinologos/chronodiagramma/>)· οι παραπάνω συλλογές (π. 10.000 αντικείμενα) αποτέλεσαν τον πυρήνα του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου (Αθήνα, έτος ίδρυσης 1914), στο οποίο περιήλθαν το 1923 (http://chae.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=260&lang=el). Αυτή η οικουμενικότητα της έρευνας για το Βυζάντιο διαφαίνεται στις σελίδες του καταλόγου και είχε παρουσιαστεί με ευφάνταστο και σύγχρονο τρόπο στην έκθεση (βλ. video tour: <https://www.peramuseum.org/exhibition/from-istanbul-to-byzantium/1284>). Ο πλούτος των πληροφοριών που περιέχονται στον κατάλογο, σίγουρα απαιτεί την επανειλημμένη ανάγνωσή του και θα ήταν ευχής έργο σε μελλοντική επανέκδοσή του να εμπλουτισθεί με λεπτομερειακά ευρετήρια. Μόνο συγχαρητήρια ανήκουν στην επιμελήτρια Brigitte Pitarakis και στους συντελεστές της έκθεσης και του καταλόγου, ο οποίος θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για τους μελετητές της Κωνσταντινούπολης.

ΙΩΑΝΝΑ ΜΠΙΘΑ
Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής
και Μεταβυζαντινής Τέχνης
της Ακαδημίας Αθηνών
ibitha@academyofathens.gr